

"וילך משה": סיומה של תורה וסגירת מעגל

בתחילת פרשת וילך (דברים ל"א) נאמר:

- א וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל.
 ב וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם בֵּן מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה אָנֹכִי הַיּוֹם לֹא אוֹכֵל עוֹד לְצֹאת וּלְבוֹא וְהוֹ אָמַר אֵלַי לֹא תַעֲבֹר אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה.
 ג ה' אֱלֹהֶיךָ הוּא עֹבֵר לְפָנֶיךָ הוּא יִשְׁמֵד אֶת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִלְּפָנֶיךָ וַיִּרְשָׁתֶם יְהוֹשֻׁעַ הוּא עֹבֵר לְפָנֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה'.
 ד וְעֵשָׂה ה' לָהֶם כַּאֲשֶׁר עָשָׂה לְסִיחֹן וְלַעֲוֹג מְלֹכֵי הָאֲמֹרִי וְלֵאזְבָּח אֲשֶׁר הִשְׁמִיד אֹתָם.
 ה וַיִּתְּנֵם ה' לְפָנֶיכֶם וְעֵשִׂיתֶם לָהֶם כְּכֹל הַמְצָוָה אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֲתֶכֶם.
 ו חֲזַקוּ וְאִמְצוּ אֶל תִּירְאוֹ וְאֶל תַּעֲרָצוּ מִפְּנֵיהֶם כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ הוּא הַהֲלֹךְ עִמָּךְ לֹא יִרְפָּךְ וְלֹא יַעֲזֹבֶךָ.

פרשת נאום פרידת משה פותחת ב"הליכה" ("וילך משה") ומסתיימת ב"הליכה": "חזקו ואמצו אל תיראו ואל תערצו מפניהם כי ה' אלהיך הוא ההלך עמך לא ירפך ולא יעזבך". הליכתו המטפורית של הקב"ה (אונקלוס: "ארי ה' אלהיך מימריה מדבר [= מנהיג] קדמך") היא כמובן נחמה ל"וילך משה": ה' ינהיג את ישראל גם כאשר משה יחדל להנהיגם.¹ היפוך נוסף יש בדברי הנחמה לעם שה' "לא ירפך ולא יעזבך", החוזרים גם בדברי משה ליהושע "וה' יהיה עמך לא ירפך ולא יעזבך" (ח) ומתהפכים בדברי ה' על העתיד להתרחש אחרי מות משה: "וקם העם הזה... ועזבני והפר את בריתי" (טז): היפוך רעיוני ומילולי הכולל ניגוד ומשחק מילים בצליל הפוך ומובן סמנטי שונה אך דומה. וכבר עמדו על כך,² שכל פרשת 'וילך' (ל"א, א-ל) היא סימטרית-כימטרית: פותחת וסוגרת בנאומו משה על הנעשה אחר מותו, הראשון לישראל (א-ו) והאחרון ללוויים (כד-ל).

1. המפרשים עמדו על כך שמטרת "וילך משה" היא לנחם את העם: "הלך אל כל שבט וגדל להודיע שהוא מת שלא יפחדו וחזק לבם" (ראב"ע לפס' א, ד"ה וילך); "וזה לנחם אותם על ענינו" (רמב"ן, פס' ב ד"ה ויאמר להם).
2. י' גרוסמן, 'תשובת ישראל ותשובת ה' - פרשת נצבים-וילך תשנ"ח', בית המדרש האלקטרוני, ישיבת הר עציון. כן ראה א' הכהן, 'על מבנים כימטריים בספר דברים ומשמעותם', עלון שבות 103, תשמ"ג, עמ' 47-60.

- A משה מדבר אל ישראל לפני מותו (א-ו).
 B משה מעודד את יהושע (ז-ח).
 C כתיבת התורה להיאמר לישראל (ט-יג).
 X משה ויהושע מתייצבים לפני ה': וַיִּלֶךְ מֹשֶׁה וַיְהוֹשֻׁעַ וַיִּתְיַצְבוּ בְּאֵהָל מוֹעֵד (יד-יח).
 C' כתיבת השירה להיאמר לישראל (יט-כב).
 B' ה' מעודד את יהושע (כג).
 A' משה מדבר אל הלוויים לפני מותו (כד-כט).

במרכז המבנה (X) עוברת המנהיגות ליהושע: "וילך משה ויהושע ויתיצבו באהל מועד" (ל"א, יד). והיה מי שזיהה מבנה כיאסטי בנאום הפרדה עצמו, אם מצרפים אליו פסוק מסוף ספר דברים (ל"ד, ז) המקביל לפתיחת הנאום:³

- A בן מאה ועשרים שנה אנכי היום לא אוכל עוד לצאת ולבוא וה' אמר אלי לא תעבר את הירדן הזה (ב).
 B ה' אלהיך הוא עבר לפניך
 C הוא ישמיד את הגוים האלה מלפניך וירשתם
 X יהושע הוא עבר לפניך כאשר דבר ה' (ג).
 C' ועשה ה' להם כאשר עשה לסיחון ולעוג מלכי האמרי ולא רצם אשר השמיד אתם. ונתנם ה' לפניכם... (ד-ה).
 B' חזקו ואמצו אל תיראו ואל תערצו מפניהם כי ה' אלהיך הוא ההלך עמך לא ירפך ולא יעזבך (ו).

[A' ומשה בן מאה ועשרים שנה במתו לא כהתה עינו ולא נס לחה (ל"ד, ז)].

גם כאן, מרכז המבנה מתמקד בהעברת המנהיגות ליהושע (X). מסביב לציר הזה (במעגל C/C') באה הבטחה שה' "ישמיד את הגוים האלה מלפניך", והבטחה זו מתפתחת: כפי שכבר עשה ה' בעבר לסיחון ולעוג, "אשר השמיד אתם", כן יעשה גם לעמי כנען, ונתנם ה' לפניכם". במעגל השני (B/B') ההבטחה שהנהגת ה' תלווה את יהושע ("ה' אלהיך הוא עבר לפניך"), ואף היא מתפתחת: "כי ה' אלהיך הוא ההלך עמך". מעגלי A/A' בקצות המבנה עוסקים במנהיגות משה. המילה המנחה "עבר" שבמרכז מדגישה את הניגוד בין מי שיעבור ומי שלא יעבור: "ה' אלהיך הוא עבר לפניך", "הוא ישמיד את הגוים", "יהושע הוא עבר לפניך", "ה' אלהיך הוא ההלך עמך" (B,C,X,B') - הוא ולא משה! ומעברו של עם ישראל מודגש באמצעות המילים "לפניך/לפניכם" (B,C,X,C'). כן יש ניגוד והיפוך בין "וה' אמר אלי / לא תעבר"

3. D.A. Bergen, 'Bakhtin Revisits Deuteronomy: Narrative Theory and the Dialogical Event of Deut. 31:2 and 34:7', *The Journal of Hebrew Scriptures* 3, 2000-2001

"וילך משה": סיומה של תורה וסגירת מעגל

(האיסור למשה, בקצה המבנה) ובין "יהושע הוא עבר לפניך / כאשר דבר ה'"⁴ הצו ליהושע, במרכז).⁵

אך מה טיב הליכתו של משה בתחילה? ואם הלך לאן הלך? "כל המפרשים נדחקו בהליכה זו כי לא פורש להיכן הלך" (כלי יקר); "והכתוב סתום הוא" (אור החיים). הליכה זו הרי סוגרת מעגל בפרשה, בחייו, תורתו ומנהיגותו. הפועל "הלך" משמש כמילה מנחה ומתאר לאורך כל פרשת וילך את מעבר המנהיגות. וכבר עמד בעל הכלי יקר על ההדרגה בהליכות משה, יהושע וישראל: "מצינו לשון הליכה בפרשה זו בג' פנים,⁶ כי אצל ישראל כתיב: "כי ה' אלהיך הוא ההלך עמך" (ל"א, ו), משמע מחזיק בידך; אבל ביהושע כתיב: "וה' הוא ההלך לפניך הוא יהיה עמך" (ל"א, ח); אך לא כהליכתו של משה: "וילך משה", בלא סעד כלל" (שלא כ"את האלוהים התהלך נח": "שהיה צריך סעד לתומכו", רש"י לבראשית ו', ט). ולפי זה, יהיה "וילך משה ויהושע וייתצבו באהל מועד" (ל"א, יד) שיא המעבר.

יש שפירשו את "הליכת" משה כפשוטה וכמשמעותית.⁷ ברמב"ן: "כאשר השלים כל דבריו אז הלכו כל הנצבים לפניו והטף והנשים איש לאהלו... יאמר הכתוב עתה כי משה הלך ממחנה לוייה אל מחנה ישראל לכבדם כמי שירצה להפטר מחבירו ובא ליטול רשות ממנו". הליכתו זו היא מעשה שיוזם משה בעצמו לכבוד ישראל, בניגוד לנאומיו מתחילת ספר דברים שנאמרו בשליחותו של מקום. ראב"ע מקשר את

4. לדעת ברגן (לעיל, הערה 3), הפסוק הראשון ("בן מאה ועשרים שנה אנכי היום לא אוכל עוד לצאת ולבוא") נוגד לאחרון ("ומשה בן מאה ועשרים שנה במתו לא כהתה עינו ולא נס לחה") ובכך ה"דיאלוג" בטקסט; אולם רש"י פירש את הפסוק הראשון, על סמך הניגוד הזה, שאין משה רשאי להמשיך ולהנהיג, ולפי פירושו הפסוק האחרון מהווה פירוש לראשון.

5. ברגן (לעיל, הערה 3) עמד גם על הדמיון לכ"ח, ו: "ברוך אתה בבאך וברוך אתה בצאתך", ולבמדבר כ"ז, טו-יח: "וידבר משה אל ה' לאמר יפקד ה'... איש על העדה אשר יצא לפניו ואשר יבא לפניו ואשר יוציאם ואשר יביאם... ויאמר ה' אל משה קח לך את יהושע בן נון". משה אינו רשאי לצאת ולבוא, היינו להנהיג, ויהושע הוא שיעשה זאת.

6. כמו כן: "וה' אמר אלי לא תעבר את הירדן הזה. ה' אלהיך הוא עבר לפניך... יהושע הוא עבר לפניך" (א-ג), דוגמת ג', כג-כט: "ואתחנן אל ה' בעת ההוא... אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן... ויתעבר ה' בי למענכם... עלה ראש הפסגה... וראה בעיניך כי לא תעבר את הירדן הזה וצו את יהושע... כי הוא יעבר לפני העם הזה". השורש עב"ר משמש במובנים רבים: העברה פיזית וגאוגרפית והעברת המנהיגות, כולל משחק מילים על כך ("ויתעבר"; אונקלוס: "והוה רגז") כש"ראש הפסגה" הוא "הר העברים" (גבול מעבר טבעי ומעבר חיי משה ומנהיגותו): "עלה אל הר העברים הזה הר נבו" (ל"ג, מח-מט).

7. אור החיים הבין את הליכתו של משה כהליכה מטפורית: הליכת נשמתו ואזלת ואפיסת כוחותיו (אף שלא תשש כחו ו'לא כהתה עינו ולא נס לחה" - ל"ד, ז). בעל הטורים מציע פתרון בדרך הרמז: "וילך משה - לעיל מיניה (ל', כ) כתיב [על האדמה אשר נשבע ה' לאבתך] לאברהם ליצחק וליעקב [לתת להם] וסמך ליה 'וילך משה' שהלך אליהם להגיד להם כי קיים הקב"ה את שבועתו... ואיתא במדרש (ברכות יח ע"ב) מכאן שהמתים מספרים זה עם זה".

ההליכה הזאת לסוף הספר: "הלך אל כל שבט ושבט להודיע שהוא מת שלא יפחדו... ולפי דעתי כי אז ברך השבטים, ואם [= ואע"פ ש]ברכותיהם מאוחרות במכתב". לפי השערתו, הליכתו של משה מקבילה לפרשת "וזאת הברכה" שבסוף התורה, מבחינה כרונולוגית ותוכנית, אך לא טקסטואלית.

לעומת זאת, ר' עובדיה ספורנו מפרש גם את ההליכה הזאת כהליכה מופשטת: "וילך - התעורר לזה, כמו 'וילך' איש מבית לוי [ויקח את בת לוי] (שמות ב', א)". ההליכה של משה היא היזמה לנאום הפרדה שלו. כתוצאה מפירושו מתגלה הקבלה סימטרית בין פרשת לידת משה ופרשת מותו:

שמות ב', א-ג	דברים ל"א, א-ב
וַיִּלְכֶּךָ אִישׁ מִבֵּית לְוִי וַיִּקַּח אֶת בַּת לְוִי	וַיִּלְכֶּךָ מֹשֶׁה וַיִּדְבֹר אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה
וַתְּהֵרָה הָאִשָּׁה וַתֵּלֶד בֶּן	וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם בֶּן מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה אֲנֹכִי הַיּוֹם
וְלֹא יָקְלָה עוֹד הַצְּפִינוּ	לֹא אוֹכֵל עוֹד לְצֵאת וְלָבוֹא
וַתִּשָּׂם בְּסוּף עַל שַׁפַּת הַיָּאֵר	וְה' אָמַר אֵלַי לֹא תַעֲבֹר אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה

המעגל שנפתח בלידתו ("וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי ותהר האשה ותלד בן") מסתיים ביום מותו ("וילך משה ויאמר אליהם בן מאה ועשרים שנה אנכי היום"). בתחילתו לא יכלה עוד אמו הצפינו מפני שהילד גדל וחי, וכאן משה לא יכול עוד לצאת ולבוא כשהוא מתקרב למותו או לאפיסת כוחותיו או לסוף ייעודו.⁸ הגבולות המבניים הגאוגרפיים בתקבולת הן שני גופי מים, היאור (= הנילוס) הקשור בלידתו במצרים, והירדן הקשור במותו סמוך לכניסה לישראל. לעומת "וילך" הקשור במותו, ה"הליכה" בשמות ב', א-ט קשורה בחיי הילד ובהצלחתו, ויש עמה הליכות רבות נוספות: "וילך איש מבית לוי",¹⁰ "ותרד בת פרעה לרחץ על היאר ונערתיה הלכת על יד היאר",¹¹ "ותאמר אחתו אל בת פרעה האלך וקראתי לך אשה מינקת מן העברית", "ותאמר לה בת פרעה לכה את הילד הזה והינקהו לי".

8. רש"י: "היום מלאו ימי ושנותי ביום זה נולדתי וביום זה אמות". ראה מגילה יג ע"ב, קידושין לח ע"א.

9. רש"י: "לא אוכל עוד לצאת ולבא - יכול שתשש כחו, תלמוד לומר 'לא כהתה עינו ולא נס לחה' (ל', ז), אלא מהו לא אוכל, איני רשאי, שנטלה ממני הרשות ונתנה ליהושע. דבר אחר: לצאת ולבא בדברי תורה, מלמד שנסתמו ממנו מסורות ומעיינות החכמה. וה' אמר אלי - זהו פירוש לא אוכל עוד לצאת ולבא, לפי שה' אמר אלי".

10. המדרש (שמות רבה פרשה א, יט) שואל אף כאן "להיכן הלך?", ומשיב "הלך בעצת בתו שאמרה לו 'גזרתך קשה משל פרעה, פרעה לא גזר אלא על הזכרים ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקבות'".

11. אך רש"י רואה את הליכת הנערות כמנוגדת לשאר ההליכות בפרשה: "ורבותינו דרשו (סוטה יב ע"ב): 'הולכות' לשון מיתה, כמו 'הנה אנכי הולך למות' (בראשית כ"ה, לב), הולכות למות לפי שמיחו בה, והכתוב מסייען כי למה לנו לכתוב 'ונערותיה הולכות'?"

"וילך משה": סיומה של תורה וסגירת מעגל

לכן משה "הולך" לסיים דרכו וקורא ליהושע כדי לומר לו לעיני כל ישראל ש"ה' הוא ההלך לפניו" (ח). הוא כותב את התורה, נותנה לכוהנים בני לוי ולזקני ישראל, ומצווה לקרוא אותה במועד שנת השמיטה נגד כל ישראל (ט-טו). ואז: "ויאמר ה' אל משה הן קרבו ימך למות קרא את יהושע והתיצבו באהל מועד ואצונו; וילך משה ויהושע ויתיצבו באהל מועד". וכאן שוב מקבילה לסיפור הלידה:

דברים ל"א, יד	שמות ב', ד
קרא את יהושע והתיצבו באהל מועד ואצונו	ותתצב אחתו מרחק לדעה מה יעשה לו
וילך משה ויהושע ויתיצבו באהל מועד	

לעומת "ותתצב אחותו" לדעה מה יהיה למשה (האם יחיה), מתייצבים משה ויהושע לדעה מה יהיה לאחר מותו. ה' מצווה לכתוב את השירה הזאת וללמדה את בני ישראל, ומשה כותבה ומלמדה. משה כותב את ספר התורה ומוסרו ללוויים להיות באוהל מועד ומצווה שלאחר מותו יקראו "את התורה הזאת נגד כל ישראל" במצוות הקהל שהיא "כיום שנתנה תורה".¹² ככלותו לכתוב את דברי התורה¹³ על ספר עד תומם משה מצווה את הלוויים נושאי ארון ברית ה' לקחת את ספר התורה ולשומו מצד ארון ברית ה' (יט-כו). ושוב מקבילות:

דברים ל"א, ט, כו	שמות ב', א-ג
ויכתב משה את התורה הזאת ויתנה אל הפהנים	וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי
בני לוי	ותהר האשה ותלד בן
לקח את ספר התורה הזה	ותקח לו תבת גמא
ושמרתם אתו מצד ארון ברית ה'	ותשם בה את הילד

בעוד שבת לוי, אמו של בן האיש מבית הלוי, לוקחת תבת גמא ותשם בה את הילד, משה מצווה את הלוויים בני לוי, לקחת את ספר התורה הזה "ושמרתם אתו מצד

12. רמב"ם, הלכות חגיגה פ"ג ה"ו. ההשוואה הזאת עולה מן ההקבלה הלשונית: "הקהל את העם... למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלהיכם כל הימים אשר אתם חיים על האדמה" (ל"א, יב-יג) עם יום מתן תורה, "יום הקהל" (דברים ט', י; י', ד; י"ח, טז), "יום אשר עמדת... בחרב באמר ה' אלי הקהל לי את העם ואשמעם את דברי אשר ילמדון ליראה אתי כל הימים אשר הם חיים על האדמה" (דברים ד', י). ראה: א' שמאע, 'הקדמה', מגדים ד, תשמ"ח. נ' הלפגוט ('סמיכות פרשיות בסידרת וילך ומשמעותן', עלון שבות בוגרים ד, תשנ"ה) ציין גם להקבלות בין פרשתנו ובין העדרו של משה בפרשת העגל ומותו המדומה שם (שבת פט ע"א: "לסוף מ' יום בא שטן... אמר להם: משה מת").

13. על הזיהוי בין השירה ובין ספר התורה בדרך הפשט ראה רלב"ג כאן; ובדרך ההלכה - ראה סנהדרין כא ע"ב; רמב"ם, הלכות תפילין מזוזה וספר תורה פ"ז, ה"א.

ארון ברית ה'".¹⁴ בכך נוצרת תקבולת חדשה. ספר התורה מושם בארון ברית ה', בהקבלה לילד משה המושם בתבה.¹⁵ כמו כן נוצרת סימטרייה בין ההתייבבות ושימת הילד בתבה (מתוך דאגה להמשך חייו) לבין התייבבותו של משה ושימת ספר התורה בארון מתוך דאגה להמשך שלאחר מותו. בזה נסגר מעגל חיי משה, ספרא ד'ישראל,¹⁶ בסוף ספר תורתו ובתום תקופת מנהיגותו.

בפרשת מותו של משה נסגר המעגל שנפתח בלידת משה, "ותרא אתו כי טוב הוא" (שמות ב', ב) כש"נתמלא הבית כולה אורה", הנדרש מה"האור כי טוב"¹⁷ (בראשית א', ד) בתחילת תורתו.¹⁸ חמש פעמים 'אור' (שם, ג-ה) "כנגד חמשה חומשי תורה"¹⁹ שאת כתיבתם משלים משה ביום מותו.²⁰ בתחילה לא יכלה אמו עוד להצפין את אור תורתו הגנוז, כי אם עד שלושה ירחים מלידתו עד ו' בסיוון, יום מתן תורתו כשהוכרח להתגלות.²¹ ביום מותו משה אינו יכול עוד לצאת ולבוא "בדברי תורה, שכבר נסתמו ממנו מסורות ומעינות החכמה"²² (אף שימשיך לחדש שלוש פרשיות). אך ספר התורה בארון, דוגמת הילד משה בתובה ששכינה שרויה עמו,²³ ימשיך ויהיה עם ישראל גם אחר סגירת מעגלו האישי.

14. וכן: "כתבו לכם את השירה הזאת... שימה בפיהם" (ל"א, יט); "וידבר את כל דברי השירה הזאת באזני העם... ויאמר אלהם שימו לבבכם... לעשות את כל דברי התורה הזאת" (ל"ב, מד-מו).
15. והשווה את התרגום המיוחס ליונתן: "וילך משה - ואזל משה למשכן בית אולפנא"; המשכן שבו יהיה מונח ספר התורה נתפס כבית מדרש.
16. סוטה י"ג ע"ב ועוד.
17. סוטה יג ע"א. מוטיב האור מתקשר גם בדמותו כגואל ("מעבדות לחרות... ומאפלה לאור גדול" [הגדה של פסח]), "ומרים מתנבאה עתידה אמי שתלד בן שמושיע את ישראל", כיון שנולד נתמלא כל הבית כולה אור. עמד אביה ואמר, 'בתי, נתקיימה נבואתיך'" (סוטה יב ע"א).
18. רבנו בחיי (דברים ל"א, א) קישר את חיי משה ("בן מאה ועשרים שנה אנכי היום") אל שלוש עליותיו להר סיני (תנחומא תשא לא; סדר עולם רבה ו) המצטרפות יחד למאה ועשרים יום, "זה טעם 'אנכי' [ברמז לעשרת הדיברות המתחילים במילת 'אנכי']". ואילו המדרש חילק את מאה עשרים שנות משה לשלושה חלקים, כמו עליותיו להר: "משה היה במצרים ארבעים שנה במדין ארבעים שנה ופרנס את ישראל ארבעים שנה" (בראשית רבה ק, י; ספרי דברים שני).
19. בראשית רבה פרשה ג, ה.
20. דברים ל"א, כד, דברים רבה, ט, ט.
21. "אותו היום ששה בסיון היה" (סוטה יב ע"א).
22. סוטה יג ע"ב; רש"י, דברים ל"א, ב.
23. "ותפתח ותראהו את הילד" (שמות ב', ו): "שראתה עמו שכינה", שמות רבה א, כח; סוטה יב ע"א.